

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

دانشگاه عالی حقوق اسلامی
واکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته‌ی الهیات و معارف اسلامی
گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

واکاوی تدابیر فقهی مبارزه با فقر (عملکرد اشخاص و دولت)

استاد راهنما

دکتر عباسعلی سلطانی

استاد مشاور

دکتر محمد حسن حائری

نگارش

علی زبرجدی مشفق

پاییز ۱۳۹۲

اظہار نامہ

اینجانب علی زبرجدی مشفق دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده پایان نامہ واکاوی تدابیر فقهی مبارزہ با فقر (عملکرد اشخاص و دولت) تحت راهنمایی آقای دکتر عباسعلی سلطانی مقدم متعهد می‌شوم:

- تحقیقات در این پایان نامہ توسط اینجانب انجام شدہ است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفادہ از نتایج پژوهشہای محققان دیگر بہ مرجع مورد استفادہ استناد شدہ است.
- مطالب مندرج در پایان نامہ تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت ہیچ نوع مدرک یا امتیازی در ہیچ جا ارائه نشدہ است.
- کلیہ حقوق معنوی این اثر متعلق بہ دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام «دانشگاہ فردوسی مشهد» و یا «Ferdowsi University of Mashhad» بہ چاپ خواہد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی کہ در بہ دست آمدن نتایج اصلی پایان نامہ تأثیرگذار بودہ‌اند در مقالات مستخرج از پایان نامہ رعایت شدہ است.
- در کلیہ مراحل انجام این پایان نامہ، در مواردی کہ از موجود زندہ (یا بافتہای آنها) استفادہ شدہ است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شدہ است.
- در کلیہ مراحل انجام این پایان نامہ، در مواردی کہ بہ حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافتہ یا استفادہ شدہ است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شدہ است.

تاریخ - امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیہ حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانہ‌ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شدہ) متعلق بہ دانشگاہ فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید بہ نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطہ ذکر شود.
- استفادہ از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامہ بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.

بسمه تعالی
مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: واکاوی تدابیر فقهی مبارزه با فقر (در عملکرد اشخاص و دولت)

نام نویسنده: علی زبرجدی مشفق

نام استاد راهنما: دکتر عباسعلی سلطانی

نام استاد مشاور: دکتر محمد حسن حائری

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی	رشته تحصیلی: الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی
تاریخ تصویب: ۱۳۹۱/۸/۲	تاریخ دفاع: ۱۳۹۲/۹/۱۹	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	دکتری ☒ دکتری ☐	تعداد صفحات: ۲۶۸

چکیده ی پایان نامه:

هرچند فقر یک پدیده ی اقتصادی است، اما آثار نامبارک آن به این زمینه محدود نیست. بلکه روح و روان و تن آدمی و نیز پیکره ی جامعه در ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، علمی و ... از آثار شوم آن متأثر هستند. در دین مبین اسلام علی رغم اولویت امور معنوی و اندوختن توشه برای آخرت، این نابرابری در امور مادی، پذیرفته نیست. چه اینکه، انسان را در دو بعد مادی و معنوی واجد نیازهای دنیوی و اخروی می‌داند. فقه امامیه نیز با لحاظ کردن این نیازهای مادی افراد، دستوراتی را به منظور درمان فقر و زدودن آن از جامعه ی اسلامی صادر نموده است. اما با توجه به اصل بهتر بودن پیشگیری از درمان، در این پژوهش، آموزه‌های فقهی مبارزه ی پیشگیرانه با فقر به تحقیق و مذاقه و بحث و نظر کشیده شده است. با مراجعه به منابع اصیل فقهی از قبیل قرآن و سنت و سیره ی معصومان (ع)، و تحلیل و بررسی یافته‌های مرتبط با این موضوع در این منابع، تدابیر پیشگیرانه ی فقه امامیه از فقر، تبیین گردیده است. بر اساس دستاوردهای این پژوهش، وجوب کسب و کار، تقدیر معیشت، تکافل اجتماعی و حرمت اسراف و نیز لزوم رعایت اصول مبنایی کسب و کار از قبیل اهلیت در داد و ستد، حرمت بهره و ربا، تدارک ضرر و زیان، اهمیت کیفیت کار، در حوزه ی عملکرد اشخاص؛ و اشتغالزایی، تأمین اجتماعی، کنترل و نظارت بر بازار و همچنین کنترل کیفی کالاها، منع از احتکار و تعیین قیمت‌ها، در زمره ی عملکرد دولت اسلامی، از جمله آموزه‌های فقهی در راستای پیشگیری از فقر ارزیابی می‌شوند.

کلید واژه‌ها:	امضای استاد راهنما:
۱. آموزه های فقهی	تاریخ:
۲. پیشگیری از فقر	
۳. مبارزه با فقر	
۴. عملکرد اشخاص	
۵. عملکرد دولت	

فهرست مطالب

مقدمه

- تبیین مسأله و طرح موضوع ۱۶
- اهمیت و ضرورت پژوهش ۱۸
- پرسش اساسی پژوهش ۲۰
- فرضیه‌ی پژوهش ۲۰
- روش انجام پژوهش ۲۱
- پیشینه‌ی پژوهش ۲۲
- اهداف و ثمرات پژوهش ۲۳
- اهداف و ثمرات نظری ۲۳
- اهداف و ثمرات عملی و کاربردی ۲۴
- محدودیت‌ها ۲۴
- ساختار پژوهش ۲۵

فصل نخست: شناسایی مفاهیم پژوهش

- مبحث نخست: مفهوم شناسی فقر ۳۱
- گفتار نخست: فقر در میزان لغت ۳۱
- گفتار دوم: فقر در اصطلاح فقه ۳۲
- ۱- غنای تعیینی ۳۵
- ۲- غنای کفافی ۳۵

- ۱-۲ شاخصه‌های مؤثر بر غنای کفافی..... ۳۸
- ۱-۱-۲ نفقه‌ی خانواده..... ۳۸
- ۲-۱-۲ شأن اجتماعی..... ۴۰
- ۳-۱-۲ هزینه‌ی سالیانه..... ۴۲
- ۱-۳-۱-۲ قدا و هزینه‌ی سالیانه..... ۴۲
- ۲-۳-۱-۲ دیدگاه متأخران..... ۴۳
- ۲-۲ استثنای سرمایه‌ی تجارت و عدم فعلیت آن..... ۴۴
- ۱-۲-۲ استثنای سرمایه..... ۴۴
- ۲-۲-۲ عدم فعلیت دارایی..... ۴۶
- مبحث دوم: فقر از منظر مکاتب اقتصادی..... ۴۹
- گفتار نخست: فقر در دیدگاه سرمایه‌داری..... ۴۹
- گفتار دوم: فقر از دیدگاه مارکسیسم..... ۵۰
- مبحث سوم: رویکر ادیان آسمانی به فقر..... ۵۰
- فقر از نظر اسلام..... ۵۱
- مبحث چهارم: انواع فقر..... ۵۷
- گفتار نخست: فقر فرهنگی..... ۵۸
- گفتار دوم: فقر روحی و معنوی..... ۵۸
- گفتار سوم: فقر طبیعی..... ۵۹
- گفتار چهارم: فقر مالی..... ۵۹
- ۱- فقر مطلق..... ۶۰
- ۲- فقر نسبی..... ۶۱

- ۳- خط فقر ۶۲
- ۳-۱ خط فقر در اقتصاد متعارف ۶۲
- ۳-۲ خط فقر در نگرش اسلام ۶۵
- ۳-۲-۱ هزینه‌های شخصی ۶۶
- ۳-۲-۲ هزینه‌های خانواده ۷۰
- ۳-۲-۳ هزینه‌های اجتماعی ۷۱
- مبحث پنجم: عوامل فقر ۷۲
- گفتار نخست: عوامل طبیعی ۷۳
- ۱- نقص عضو ۷۳
- ۲- جنون و سفاقت ۷۴
- ۳- فقر فرهنگی ۷۵
- ۴- حوادث طبیعی ۷۵
- گفتار دوم: عوامل درونی ۷۶
- ۱- تنبلی و بی‌کاری ۷۷
- ۲- اعتیاد ۷۷
- ۳- اسراف و تبذیر ۷۷
- ۴- ترک تقدیر معیشت ۷۸
- ۵- اسباب دیگر ۷۸
- گفتار سوم: عوامل بیرونی (اجتماعی) ۷۹
- جمع بندی ۸۰

فصل دوم: پیشگیری از فقر در عملکرد اشخاص ۸۴

- ۸۴.....مقدمه
- ۸۶.....مبحث نخست: بایستنی‌های پیشگیری از فقر در عملکرد اشخاص
- ۸۶.....گفتار نخست: کسب و کار
- ۸۶.....۱- کار در لغت
- ۸۸.....۲- ضرورت کار و اشتغال
- ۹۲.....۳- پیامدهای کار و بی‌کاری
- ۹۳.....۴- آثار معنوی کار و بی‌کاری در روایات
- ۹۵.....۵- کسب و کار در آئینه‌ی فقه
- ۹۵.....۱-۵ اقسام مکاسب
- ۹۸.....۲-۵ حکم فقهی کسب و کار
- ۱۱۰.....گفتار دوم: تقدیر معیشت
- ۱۱۰.....۱- مفهوم تقدیر معیشت
- ۱۱۴.....۲- عرصه‌های تقدیر معیشت
- ۱۱۵.....۱-۲ تقدیر معیشت و مصرف
- ۱۱۶.....۲-۲ تقدیر معیشت و انفاق
- ۱۱۸.....۳- فقه و تقدیر معیشت
- ۱۲۳.....۲-۳ مناقشه در ادله‌ی وجوب تقدیر معیشت
- ۱۲۵.....گفتار سوم: تکافل اجتماعی
- ۱۲۶.....۱- مفهوم تکافل

- ۲- اقسام تکافل اجتماعي ۱۳۰
- ۳- تکافل اجتماعي در فقه ۱۳۱
- ۴- راهبردهای تکافل اجتماعي ۱۳۶
- ۴- بیمه‌ی تکافل ۱۳۷
- ۴-۱-۱ پیشینه‌ی بیمه‌ی تکافل ۱۳۷
- ۴-۱-۲ ماهیت بیمه‌ی تکافل ۱۳۸
- ۴-۱-۳ وجوه تفاوت با بیمه‌ی رایج ۱۳۸
- ۴-۲ صندوق تکافل ۱۳۹
- ۵- مصادیق تکافل اجتماعي ۱۴۱
- ۵-۱ مصادیق واجب ۱۴۲
- ۵-۱-۱ خمس و زکات ۱۴۲
- ۵-۱-۲ کفارات ۱۴۵
- ۵-۲ مصادیق مستحب ۱۴۶
- ۵-۲-۱ وقف و ملحقات ۱۴۶
- ۵-۲-۲ هبه و نظایر آن ۱۴۸
- ۵-۲-۳ وصیت ۱۴۹
- ۵-۲-۴ میهمانی دادن و اطعام ۱۵۰
- ۵-۲-۵ نذر ۱۵۰
- ۵-۲-۶ عاریه ۱۵۱
- ۵-۲-۷ قرض الحسنه ۱۵۲
- شبهه‌ی تهدید اقتصاد با حمایت اجتماعي از نیازمندان ۱۵۴

مبحث دوم: نایستنی‌های پیشگیری از فقر در عملکرد اشخاص.....	۱۵۷
گفتار نخست: اسراف.....	۱۵۷
۱- مفهوم شناسی اسراف.....	۱۵۸
۱-۱ اسراف در لغت.....	۱۵۸
۲-۱ تعریف اصطلاحی.....	۱۶۲
۳-۱ معیارهای اسراف.....	۱۶۳
۴-۱ تفاوت اسراف و تبذیر.....	۱۶۵
۲- حکم فقهی.....	۱۶۶
۳- فلسفه‌ی تحریم اسراف.....	۱۶۹
گفتار دوم: معامله با افراد فاقد اهلیت.....	۱۷۱
گفتار سوم: بهره و ربا.....	۱۷۳
گفتار چهارم: ضرر و زیان.....	۱۷۴
گفتار پنجم: نکوهش واسطه‌گری و ستایش تولید در کسب و کار.....	۱۷۶
گفتار هفتم: وا گذاشتن کیفیت کار.....	۱۸۰
گفتار هشتم: احتکار.....	۱۸۱
جمع بندی.....	۱۸۴

فصل سوم: تدابیر پیشگیری از فقر در عملکرد دولت اسلامی

مقدمه.....	۱۸۷
مبحث نخست: اهداف دولت اسلامی.....	۱۸۷
گفتار نخست: هدف غایی نظام اسلامی.....	۱۸۸

- گفتار دوم: اهداف اقتصادی دولت اسلامی ۱۸۸
- مبحث دوم: اصول و مبانی کلی اقتصادی ۱۹۳
- گفتار نخست: عدالت اقتصادی ۱۹۴
- ۱- اهمیت عدالت اقتصادی ۱۹۵
- ۲- مستندات فقهی عدالت اقتصادی ۱۹۶
- ۳- معیارهای عدالت اقتصادی ۱۹۹
- ۱-۳ حقوق عام ۲۰۱
- ۲-۳ کار و تلاش ۲۰۱
- ۳-۳ نیازمندی ۲۰۲
- ۴- مراحل عدالت توزیعی ۲۰۲
- مبحث سوم: راهکارهای عملی عدالت اقتصادی ۲۰۵
- گفتار نخست: اوصاف دولتمردان ۲۰۵
- ۱- برخی اوصاف کارگزاران ۲۰۷
- ۱-۱ تدین ۲۰۷
- ۲-۱ تخصص ۲۰۷
- ۳-۱ شایسته‌سالاری ۲۰۸
- ۴-۱ امانت‌داری ۲۰۹
- گفتار دوم: اقدامات عملی ۲۱۲
- ۱- اشتغالزایی ۲۱۵
- ۲- بیمه‌ی تأمین اجتماعی ۲۱۹
- ۲-۲ مصادیق بیمه‌ی تأمین اجتماعی ۲۲۱

- ۲۲۱-۲-۲ بیمه‌ی سالمندان..... ۲۲۱
- ۲۲۱-۲-۲ بیمه‌ی از کار افتادگی..... ۲۲۱
- ۲۲۲-۲-۳ بیمه‌ی بدهکاری..... ۲۲۲
- ۲۲۳-۲-۴ بیمه‌ی بی سرپرستی..... ۲۲۳
- ۲۲۴-۳ نظارت بر بازار..... ۲۲۴
- ۲۲۶-۱-۳ نظارت بر کیفیت کالاها..... ۲۲۶
- ۲۲۶-۲-۳ نظارت بر قیمت‌ها..... ۲۲۶
- ۲۲۷-۳-۳ مقابله با احتکار و انحصار..... ۲۲۷
- ۲۲۸-۱-۳-۳ مفهوم شناسی..... ۲۲۸
- ۲۲۹-۲-۳-۳ موارد احتکار..... ۲۲۹
- ۲۳۳-۳-۳ حکم فقهی..... ۲۳۳
- ۲۳۴-۴- نرخگذاری کالا و خدمات..... ۲۳۴
- ۲۴۲- جمع بندی..... ۲۴۲
- ۲۴۴- جمع بندی و نتیجه‌گیری..... ۲۴۴
- ۲۴۸- پیشنهادها..... ۲۴۸
- ۲۵۰- فهرست منابع:..... ۲۵۰
- ۲۵۰- ا. کتب عربی و فارسی..... ۲۵۰
- ۲۶۶- ب. مقالات..... ۲۶۶
- ۲۶۶- ج. منابع انگلیسی..... ۲۶۶
- ۲۶۷- د. سایت‌ها..... ۲۶۷

مقدمه

- تبیین مسأله و طرح موضوع
- اهمیت و ضرورت پژوهش
- پرسش اساسی
- فرضیه‌های پژوهش
- روش انجام پژوهش
- پیشینه‌ی پژوهش
- اهداف و ثمرات
- محدودیت‌ها
- ساختار پژوهش

مقدمه

نظر به آیین نوین پژوهش، اهمیت و ضرورت تبیین مسائلی همچون محل نزاع و پرسش بنیادین، اهمیت مسئله، سابقه و پیشینه‌ی پژوهش و نیز هدفی که مورد نظر پژوهشگر بوده و باعث وی برای نگارش محسوب می‌شود، همچنین روش تحقیق و گردآوری داده‌ها، برای کمک به ورود هرچه بهتر به مبحث مورد نظر پژوهش، بر کسی پوشیده نیست.

البته این امر مطلب تازه‌ای نیست و به نظر می‌رسد این نحوه‌ی ورود به بحث و آغازین مطالب پژوهش به نوعی از قدمای تحقیق و پژوهش و ارباب فضل و دانش، وام گرفته شده است، چه اینکه این مباحث با اندک تغییری در کتب علما و محققان ماضی تحت عنوان «رئوس ثمانیه» به چشم می‌خورد.

از آنجا که تحریر موضوع و پرسش مورد بحث و محلّ نزاع در هر مسأله‌ای برای فهم بهتر و احتراز از اطاله در گفتار مفید است، ابتدا به تحریر محل نزاع می‌پردازیم. این رویه از سیری منطقی برخوردار است؛ همچنانکه مروی است، سقراط حکیم قرن‌ها قبل از میلاد مسیح (ع) پیش از گفتگوی عقلی با دانایان آتن از آن‌ها تحریر و تعریف مورد و موضوع بحث را درخواست می‌نمودند.

تبیین مسأله و طرح موضوع

فقر پدیده‌ای اقتصادی است که همه‌ی جوامع و ملت‌ها کم و بیش با آن مواجه هستند. بر اساس گزارش توسعه‌ی جهانی در سال ۲۰۰۱ حدود ۲/۸ میلیارد نفر با درآمد کمتر از دو دلار در روز و همچنین ۲/۱ میلیارد نفر با درآمد یک دلار در روز زندگی می‌کنند و حدود یک سوم مردم جهان در فقر به سر می‌برند. آنچه به نظرمی رسد این است که این آمار در صدد بیان آمار فقر مطلق است اما آنچه که هم اکنون مشاهده می‌شود و در اعتراضات مردم در کشورهای غربی، به‌ویژه مردم آمریکا در جنبش وال استریت مطرح شده است فقر نسبی ۹۹٪ از مردم این کشورها است.

با طلوع آفتاب فروزان انقلاب شکوهمند اسلامی در ایران و با تکیه بر آموزه‌های عدالت محور اسلام، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک سند متقن بالا دستی که باید در برنامه ریزی‌های اقتصادی و مالی لحاظ گردد، در اصول دوم، سوم، بیست و یکم، بیست و نهم و بویژه چهل و سوم بر ریشه کنی فقر و رونق و شکوفایی اقتصادی تاکید دارد. با این وجود هنوز فقر و آثار ناخوشایند آن جامعه ایران اسلامی را می‌آزارد.

کشور عزیز ما ایران اسلامی نیز از این مسأله مستثنا نیست و علی‌رغم برخورداری از منابع سرشار خدادادی و نیروی کار خلاق و مستعد و تلاش مجدانه مسئولان در جهت زدودن این معضل از جامعه، کماکان هرچند کمتر از گذشته با آن دست به گریبان است و متأسفانه، هر از چند گاهی با برخی تصمیمات شتابزده، روزمره و غیرکارشناسی برخی مسئولان امر در حوزه‌های اقتصادی و مالی و بی-تدبیری آنان، بر عمق این معضل افزوده می‌شود.

البته در جای خود اثبات گردیده که در مقام ریشه‌یابی فقر، مشکل اصلی نه از کمبود منابع طبیعی است و نه در تولید و توزیع است بلکه به انسان و رفتارهای نادرست اقتصادی او باز می‌گردد. که این رفتار گاهی در خود فرد و خانواده او موثر است (رفتار فردی) و گاهی در زندگی افراد بیشتری تاثیر گذار است (رفتار دولت‌مردان).

بدین ترتیب پژوهش در این حوزه باید در دو زمینه‌ی اعمال و رفتار فردی و نیز عملکرد دولت و کارگزاران صورت پذیرد. و در حوزه‌ی اعمال فردی نیز باید تدابیری را در رفتار خود افراد تمهید نمود و راهبردهایی را نیز در اعمال افراد دیگر که به فقر سایر افراد جامعه دامن می‌زند، به کار بست.

حال با توجه به مطالب فوق الذکر و تأکید اکید اسلام بر امور اقتصادی و مالی تا آن جایی که یکی از مصالح پنج‌گانه‌ی نهفته در احکام و قواعد اسلامی را مصلحت مال به حساب آورده‌اند، به نظر می‌رسد یکی از عواملی که منجر به ماندگاری فقر در جامعه‌ی اسلامی ایران گردیده است غفلت از ظرفیت و استعداد فقه و قواعد و دستورات فقهی در زمینه مبارزه با این معضل است.

منطقی و معقول این است که اگر مبارزه در راهکارِ پیشگیری جلوه نماید و در این رهگذر، پیگیری شود، بیش و پیش از درمان کارگر و مفید خواهد بود. چه اینکه اصل «پیشگیری بهتر از درمان است» مورد پذیرش تمام عقلا و خردمندان عالم است.

با این حال هنگامی که از منابع و راهبردهای فقه در راستای مقابله با فقر سخن به میان می‌آید بلافاصله به مباحثی همچون خمس، زکات، زکات باطنی، انفال، زمین‌های موات، فیه، قطایع و صفایا، معادن و... به صورت گزاره‌های کلی اشاره می‌شود

اهمیت و ضرورت پژوهش

در باب اهمیت و ضرورت تحقیق حاضر با این رویکردی که غالباً پیشگیرانه و نیز اجتماعی محسوب می‌شود نکات زیر گفتنی است:

۱- اهمیت توانمندی مالی و قدرت اقتصادی به آن پایه است که اساساً از منظر برخی اندیشمندان اسلامی، گروهی از احکام اسلامی به منظور حفاظت و حراست از اموال و دارایی‌های افراد تأسیس گردیده است. به دیگر سخن فلسفه‌ی برخی از این احکام رعایت مصلحت مال است.

غزالی و برخی از فقهای اسلامی بر این نظرند که هدف شرع حمایت و حراست از مصالح خمس بوده و جعل همه‌ی احکام اسلامی برای حمایت از آنها است. آن مصالح عبارت است از: مصلحت دین، مصلحت عقل، مصلحت نفس، مصلحت ناموس و مصلحت مال. هر چه که متضمن حفظ این مصالح باشد، خود مصلحت است و هر چه که باعث از بین رفتن این مصالح گردد، مفسده و جرم است و بر طرف کردن مفسد نیز مصلحتی دیگر است.^۱

علامه مجلسی نیز که از سرآمدان علمای امامیه است، در این رابطه می‌گوید:

۱. غزالی، محمد بن محمد، *المستصفی من علم الاصول*، ص ۱۲۰.

«پنج چیز است که در شریعت جمیع پیامبران حفظ آن لازم و متحتم بوده: اول دین، دوم نفس، سوم مال، چهارم نسب و پنجم عقل»^۲

ایشان در ادامه حفظ مال را به اجرای عقود شرعیه و منع نمودن از غصب و دزدی در مال مردم و حد خدا را بر مرتکب آنها جاری گردانیدن، می‌داند.

بدین ترتیب ضرورت ریشه کنی فقر، بر هیچ صاحب خردی پوشیده نیست، چه اینکه علاوه بر آنچه که در روایات اسلامی، همچون روایت «کاد الفقر ان یكون کفرا»، نسبت به مذمت و نکوهش فقر رسیده است، این پدیده‌ی ناخوشایند اقتصادی در گام نخست اثرات مخربی بر روح و روان آدمی به جهت تضعیف کرامت و شرافت او داشته و نیز آثار سوء آن در حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و... انکار ناپذیر است؛ لیکن با توجه ویژه به آثار مخرب آن بر فرد و جامعه و تهدیدی که از ناحیه آن نسبت به دین و ارزشهای الهی مطرح است، پرداختن به این پدیده و بررسی راه‌های مبارزه و پیشگیری از آن بیش از پیش ضروری می‌نماید. و از آنجا که دانش عمیق فقه، متکفل بیان امور اجرایی جامعه اسلامی است، بایستی بایدها و نبایدهای این مبحث را در فقه جستجو نمود.

۲- نکته‌ی بعدی ارائه‌ی چهره‌ای همه جانبه و الگویی جامع از اسلام عزیز است که امروزه به شدت این نیاز احساس می‌شود. چه اینکه ریشه‌ی مبارزه با دین‌گریزی، پاسخگویی به همه‌ی نیازهای بشری است. به دیگر سخن امروزه برای رسیدن به عقلانیت ذاتی امور تعبدی و شرعی باید از وادی عقلانیت ابزاری گذشت. باید به افراد جامعه ثابت شود که دین همه جانبه است و این نیز در پرتو اصل دین همه‌ی دین است، حاصل می‌شود. امور اقتصادی نیز از اجزاء لاینفک جامعه بشری و زیست دنیوی هستند و نابرابری در این بخش بسیار آزار دهنده است و مطالبه‌ی برابری عادلانه، یکی از مطالبات فطری بشر به شمار می‌آید.

بنابر این تبیین مؤلفه‌های برابری و عدالت در این بخش و نیز ارائه‌ی شاخص‌های آن و رویکر پیشگیرانه به این نابرابری اقتصادی، بسیار ضروری تلقی می‌شود. چه اینکه نتیجه‌ی اسلام بدون عدالت، چیزی جز عدالت بدون اسلام و رشد مکاتب انسان محورانه نیست.

۲. مجلسی دوم، محمدباقر، **حدود و قصاص و دیات**، ص ۱۰.

پرسش اساسی پژوهش

اما پرسش این است که صرف تعیین منابع برای این غایت کافی است؟ و آیا اساساً در فقه راهبرد های دیگری در این رابطه طرح نگردیده است؟ در این رابطه، سوالات فرعی عدیده‌ای مطرح است. اما سؤال اساسی که این پژوهش در پی یافتن جوابی از منابع فقه اسلامی امامیه برای آن می‌باشد از قرار ذیل است:

اساساً در راستای پیشگیری از فقر در فقه و حقوق امامیه چه وظایفی در حوزه رفتار فردی متوجه افراد و دولت اسلامی، می‌باشد؟

این رفتار که در قالب باید ها و نباید ها تبیین می‌گردد، نگارنده را به تحقیق در محور بایستنی هایی که افراد باید بدان پایبند باشند و نیز نبایستنی هایی که می‌باید از آن احتراز نمایند، تشویق می‌نماید. و در حوزه‌ی عملکرد دولت نیز گفتنی است که این تدابیر در سه سطح اهداف، سیاست‌ها و اصول کلی و راهکارهای عملی، قابل ارزیابی هستند.

فرضیه‌ی پژوهش

با عنایت به دیدگاه روشن اسلام در خصوص مباحث اقتصادی و آثار مهم آن در سایر عرصه‌های زندگی بشر و همچنین صدور دستورات اخلاقی فراوان در موضوعاتی از قبیل قناعت، میانه‌روی، اسراف، تبذیر و... که در ارتباط تنگاتنگی با اقتصاد هستند و افزون بر آن پرداختن به مسائلی از قبیل حجر، متاجر، نفقه، و... در فقه و حقوق اسلامی و همچنین با نظر به روایات و سیره‌ی ائمه معصومین (ع) در نحوه‌ی حکومت داری، به نظر می‌رسد با مطالعه‌ی کتب فقهی و حقوقی و موازنه و تطبیق بین آراء و نظرات مطروحه بتوان نتیجه‌ی روشنی در خصوص موضوع و مسائل اساسی تحقیق اخذ نمود.

به بیان دیگر بر اساس نظریه‌ی این پژوهش، برخورد دین اسلام به صورت عام و فقه امامیه به صورت خاص، با فقر مالی در مرحله‌ی نخست پیشگیری و یا همان مبارزه‌ی پیشگیرانه است، که با در نظر داشتن علل عمده فقر مالی، وجوب کسب و کار، تقدیر در معیشت، میانه روی در مصرف و ممنوعیت اسراف، غضب، احتکار، و... در همین راستا ارزیابی می‌گردد.

در حوزه‌ی وظایف دولت اسلامی نیز، اسلام با نگرش همه جانبه به انسان، بعد مادی آدمی را نیز مورد توجه قرار داده و رفاه عمومی را هدف دولت در زمینه‌ی اقتصاد اعلام می‌کند و دولت را به رعایت عدالت اجتماعی و اقتصادی در سطوح قانونگذاری، اجرائی و قضایی، مکلف می‌نماید و برای نیل به این هدف و اجرا نمودن این سیاست‌ها، راهکارهایی را نیز ارائه می‌نماید.

روش انجام پژوهش

عمده‌ی تحقیقات در رشته‌های علوم انسانی به‌ویژه در رشته‌ی فقه و حقوق در زمره‌ی تحقیقات نظری ارزیابی می‌شوند، و این تحقیق نیز از این قاعده مستثنی نیست.

در بسیاری از موارد و بخش‌های این تحقیق، گردآوری داده‌ها مبتنی بر «روش کتابخانه‌ای و دیجیتالی در فقه امامیه» صورت گرفته است و تحلیل و پردازش داده‌ها به روش «توصیفی - تحلیلی» است.

در گام نخست در هر موضوع و مدخلی برای دستیابی به آنچه تا کنون در آن مورد نگاشته شده بود، تلاش شد و پس از بررسی و مطالعه‌ی یافته‌ها، داده‌های پژوهش به دست آمد که با توجه به زاویه نگاه این تحقیق که همان فقه امامیه است، سعی شد که مستندات بحث از مصادر دست اول استخراج گردد.

این پژوهش، با تحلیل و بررسی داده‌ها و یافته‌های تحقیق و استدلال بر یافته‌ها با تمسک به آیات و روایات و نیز دیگر مستمسک‌های معتبر در فقه امامیه، به نتیجه و خروجی مورد نظر نائل شده است. روایات مورد استناد در این نوشتار عمدتاً در زمره روایات معتبر و قابل اتکا جای دارد که در برخی از موارد همچون اسراف و تقدیر معیشت به تواتر نیز می‌رسد؛ لذا از بحث تخصصی رجالی و حدیثی احتراز شده است ولی محور در برداشت از روایات و دلالت آنها همان فهم فقهای کرام است؛ البته طبیعی است که این تطابق در برخی موضوعات نوین همچون تقدیر معیشت و تکافل که در کتب علمای سلف و دانشمندان معاصر هیچ ردی از آنها به چشم نمی‌خورد، معنا نخواهد داشت.

در نگاه کلی این پژوهش، یک تحقیق «تحلیلی-توصیفی» است که بیشتر بر روش کتابخانه‌ای تأکید داشته و داده‌های آن نیز بیشتر از منابع دست اول اسلامی، همچون قرآن کریم و مجامع روایی سده‌های

نخست و نیز کتب فقهی و اصولی امامیه و تفاسیر قرآن کریم گردآوری شده است. در نوشتار حاضر از پژوهش های دانشگاهی مرتبط به هیچ وجه استفاده نشده است، اما کتاب های عربی، فارسی و انگلیسی^۳، کتابخانه های دیجیتال، مجلات علمی - پژوهشی و علمی - تخصصی، سایت های مرتبط و مطالب و مقالات فارسی موجود در شبکه جهانی اینترنت بهره برده شده است.

پیشینه پژوهش

همانگونه که بیان شد از بدو طلوع اسلام، یکی از مبانی بنیادین تشریح اسلامی مصلحت مال و حراست از آن بوده است. که این بایدها و نبایدهای الزامی و اخلاقی بیشتر در مرحلهی درمان قرار دارند تا پیشگیری.

با این وجود برخی از پژوهشگران در زمینهی فقر و نقش فقه در زدایش آن قلم زده اند. از جملهی این پژوهش ها، دو پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد می باشد.

۱- فقر و فقر زدایی در اسلام، صغری دلدار یزدان آباد، حوزه علمیه خراسان، مدرسه علمیه فاطمة الزهرا قوچان

۲- نقش فقه در فقر زدایی، مسعود قاسمی، کارشناسی ارشد، علوم انسانی، دانشگاه قم، ۱۳۷۸
متن این پایان نامه ها توسط نگارنده رؤیت نشده است، اما از آن جهت که نگارنده در پژوهش آتی در پی پژوهش و تبیین تدابیر و تمهیدات پیشگیرانهی فقهی در حوزهی رفتار و عملکرد اشخاص و دولت اسلامی در رابطه با فقر می باشد، تفاوت این نوشتار با آنچه تاکنون به رشته تحریر در آمده است رخ می نماید.

کتاب «نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام» نگاشتهی استاد سعید فراهانی در عین کلی گویی، راهگشا بود و راههایی را فرا روی نگارنده گشود و اثر گرانسنگ «الحیة» که ترجمهی احمد آرام

۳. کتب و مقالات انگلیسی مورد استفاده بیشتر در مباحث اقتصادی و غالباً به صورت الکترونیکی در دسترس نگارنده قرار گرفتند. سازماند است از زحمات دوست ارزشمندم، آقای مهدی قائمی (دانشجوی مقطع دکتری رشته اقتصاد دانشگاه فردوسی مشهد) در زمینهی بهره مندی هر چه بیشتر نگارنده از این منابع انگلیسی، نهایت سپاس و امتنان را ابراز دارم.